

Η αναπτυξιακή διάσταση της Χωροταξίας: Προοπτικές και προϋποθέσεις εφαρμογής του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου Αττικής

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΣΠΡΟΓΕΡΑΚΑΣ

Δρ. Πολεοδόμος – Χωροτάκτης Μηχανικός, ΕΜΠ

e-mail: v.aspro@uclmail.net

Περίληψη

Ο Χωρικός Σχεδιασμός αποτελεί αναπτυξιακό εργαλείο, άρρηκτα συνδεδεμένο με τον Οικονομικό Προγραμματισμό. Ωστόσο, είναι διαπιστωμένη η έλλειψη συντονισμού που διέπει το ρόλο και τη σχέση των σχετικών πολιτικών οι οποίες διαμορφώνονται σε δύο παράλληλα συστήματα, όπου κάθετα καθορίζονται δεσμευτικές, ιεραρχικές σχέσεις αλλά οριζόντια η σύνδεση παραμένει διαχρονικά ανεπαρκής.

Η διάσταση αυτή αποτελεί πραγματικότητα την ίδια στιγμή που η προσέγγιση της εδαφικής συνοχής προκαλεί αυξημένες προσδοκίες ως προς την ενασχόληση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τη χωροταξία με βασική επιδίωξη την καθοδήγηση των χωρικών επιπτώσεων των πολιτικών και ταυτόχρονα τη βελτίωση του συντονισμού τους οριζόντια και κάθετα. Η οπτική αυτή συνδέεται με την προσπάθεια βέλτιστης αξιοποίησης των χωρικών πλεονεκτημάτων των περιφερειών και σχετίζεται με την υιοθέτηση της προσέγγισης των ολοκληρωμένων «κατά τόπους» πολιτικών.

Η Αττική, ως λειτουργική περιφέρεια της πρωτεύουσας και λόγω του πληθυσμιακού και οικονομικού μεγέθους της και των ποιοτικών χαρακτηριστικών των δραστηριοτήτων που φιλοξενεί, μπορεί να αναλάβει πρωτεύοντα ρόλο στην προσπάθεια δρομολόγησης αναπτυξιακής πορείας για τη χώρα. Βασικό εργαλείο σχεδιασμού της αποτελεί το νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο (ν.4277/14) το οποίο διαθέτει συγκεκριμένους στόχους και κατευθύνσεις αναπτυξιακού χαρακτήρα με τη φιλοδοξία να αποτελέσει ουσιαστικό μοχλό οικονομικής και κοινωνικής βιωσιμότητας.

Στο παραπάνω πλαίσιο, η παρούσα εργασία επιχειρεί ένα σχόλιο σε σχέση με τους αναπτυξιακούς στόχους και κατευθύνσεις του νέου ΡΣΑ, το βαθμό στον οποίο ενσωματώνει τομεακές αναπτυξιακές κατευθύνσεις αλλά και τη συσχέτισή του με εργαλεία όπως το ΕΣΠΑ και ο αναπτυξιακός νόμος. Ως βασικά ζητήματα από τα οποία εξαρτάται η προοπτική το ΡΣΑ να ανταποκριθεί στο ρόλο συντονισμού των αναπτυξιακών πολιτικών, τίγονται το διοικητικό σχήμα, το πεδίο εφαρμογής και η εξασφάλιση οριζόντιων συνεργιών. Τέλος, διατυπώνονται προβληματισμοί και συγκεκριμένες προτάσεις οργανωτικού και θεσμικού χαρακτήρα.

Λέξεις Κλειδιά:

Χωροταξία, Αναπτυξιακή Πολιτική, Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας - Αττικής

1. Χωροταξία και Ανάπτυξη

Ο Χωροταξικός σχεδιασμός αποτελεί Συνταγματική υποχρέωση του κράτους από το 1975 (Αρ. 24, παρ. 2 του Συντάγματος) ενώ άμεσα διαμορφώθηκε το θεσμικό πλαίσιο για την κατάρτιση χωροταξικών σχεδίων με το ν. 330/76, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον ν. 2742/99, και τον σήμερα ισχύοντα ν.4269/14. Επιδιώκοντας ένα προσδιορισμό του περιεχομένου της χωροταξίας συμβουλευόμαστε ένα εγχειρίδιο σπουδών (Βασενχόβεν, 2004: 5) σύμφωνα με το οποίο «Χωροταξία είναι ο προσχεδιασμένος μετασχηματισμός του κοινωνικο –

οικονομικού γεωγραφικού χώρου, που εκφράζει τους στόχους μιας οργανωμένης κοινωνίας». Ως βασικός ρόλος της χωροταξίας φέρεται η υποστήριξη των αναπτυξιακών επιλογών μέσω ρυθμίσεων που επιτρέπουν την οργάνωση του χώρου και την ορθολογική αξιοποίησή του από ανταγωνιστικές μεταξύ τους δραστηριότητες.

Η έννοια της ανάπτυξης έχει διαχρονικά εξελιχθεί ως της το περιεχόμενό της. Αρχικά είχε περιοριστεί σε στενά οικονομικές προσεγγίσεις χρησιμοποιώντας για παράδειγμα ως βασικό δείκτη το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε μια προσπάθεια να καλυφθεί η έννοια της ανάπτυξης από την αύξηση της παραγωγής μιας περιφέρειας ή μιας χώρας (Λαμπριανίδης 1992, World Bank 1991). Οι σχετικές θεωρήσεις στη συνέχεια διευρύνθηκαν ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά προσδιορισμού της έννοιας. Ο Λ. Λαμπριανίδης (1992: 197-198) παραθέτει μια σχετική, εκτενέστερη και πληρέστερη προσέγγιση των Kindleberger και Herrick σύμφωνα με την οποία η οικονομική ανάπτυξη περιλαμβάνει μεταξύ άλλων:

«... τη βελτίωση της υλικής ευημερίας, ..., τη μεταβολή της συνθέσεως των εισροών και εκροών, η οποία γενικά συμπεριλαμβάνει και μετατοπίσεις της διαρθρώσεως της παραγωγής από τις γεωργικές προς τις μεταποιητικές δραστηριότητες, την οργάνωση της οικονομίας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η παραγωγική απασχόληση να είναι καθολική στον πληθυσμό εργασιακής ηλικίας και την αντίστοιχα μεγαλύτερη συμμετοχή ομάδων ευρύτερης βάσεως στη λήψη αποφάσεων ως προς τις κατευθύνσεις, οικονομικές ή άλλες, προς τις οποίες πρέπει να στραφούν για να βελτιώσουν την ευημερία τους.»

Η συμβολή του χωροταξικού σχεδιασμού «στην ενίσχυση της διαρκούς και ισόρροπης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας και της ανταγωνιστικής παρουσίας της στον ευρύτερο ευρωπαϊκό, μεσογειακό και βαλκανικό της περίγυρο» αποτελεί στόχο κατά τον ν.2742/99 (αρ.2) «Χωροταξικός σχεδιασμός και αιεφόρος ανάπτυξη». Σε προσχέδιο του σε ισχύ ΓΠΧΣΑΑ που είχε δοθεί σε διαβούλευση από το αρμόδιο υπουργείο, αναφερόταν ως στόχος η «ενίσχυση της ασφάλειας δικαίου μέσα από τη διαμόρφωση πλαισίου χωρικών κατευθύνσεων που αφορούν ιδίως στον προσδιορισμό προτεραιοτήτων ανάπτυξης στο χώρο με σεβασμό στο περιβάλλον και στην άρση των συγκρούσεων χρήσεων γης». Η αναφορά ήταν ενδεικτική μιας θεώρησης του Πλαισίου ως μέσο διαμόρφωσης ενός σταθερού επιχειρηματικού περιβάλλοντος (Βασενχόβεν κ.α., 2010). Στο τελικό κείμενο ωστόσο ο στόχος αφορά τη «βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας της χώρας» και «την

προώθηση επιχειρηματικών δράσεων σε κλάδους στους οποίους διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα».

Ο τελευταίος νόμος περί Χωροταξίας (ν.4269/14) δεν περιλαμβάνει διακριτή αναφορά σε γενικούς στόχους. Τα Περιφερειακά Χωροταξικά Πλαίσια (Π.Χ.Π.) που προβλέπονται στο νόμο (αρ. 6) δίνουν κατευθύνσεις χωροταξικού σχεδιασμού σε περιφερειακό επίπεδο για «την ανάδειξη και αξιοποίηση των ιδιαίτερων αναπτυξιακών χαρακτηριστικών κάθε Περιφέρειας του πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα» καθώς και «για την χωρική διάρθρωση των βασικών παραγωγικών τομέων και κλάδων, ιδίως αυτών που επηρεάζουν σημαντικά τη φυσιογνωμία της Περιφέρειας».

Η Χωροταξία ως εργαλείο Αναπτυξιακής Πολιτικής συναντά τον Οικονομικό Προγραμματισμό χωρίς τα όρια μεταξύ τους να είναι απαραίτητα ευδιάκριτα. Αποτελεί αποδεδειγμένη και εκπεφρασμένη διαπίστωση η αμηχανία και έλλειψη συντονισμού που διέπει το ρόλο και τη σχέση των πολιτικών αναπτυξιακού προγραμματισμού και χωρικού σχεδιασμού καθώς η υλοποίηση των πολιτικών διαμορφώνεται σε δύο παράλληλα συστήματα, τομεακής προσέγγισης, όπου κάθετα καθορίζονται δεσμευτικές, ιεραρχικές σχέσεις αλλά οριζόντια η σύνδεση παραμένει διαχρονικά ανεπαρκής (Ασπρογέρακας & Ζαχαρή 2012, 2012^α).

Η παραδοσιακή οικονομική ανάλυση δεν ενσωματώνει αποτελεσματικά τη χωροταξική διάσταση των οικονομικών φαινομένων καθώς δέχονταν ότι ο μηχανισμός της αγοράς μπορούσε να εξαλείψει κάθε πιθανή διαταραχή στην ισορροπία των συντελεστών της παραγωγής ενώ έδινε μεγαλύτερη σημασία στην επίδραση του χρόνου (Κόνσολας 1997). Από την άλλη πλευρά η χωροταξία πρακτικά δίνει έμφαση στο φυσικό σχεδιασμό διατηρώντας περιορισμένους προβληματισμούς οικονομικής προσέγγισης. Είναι πιθανό η πρακτική αυτή να προκύπτει ως αποτέλεσμα συγκρούσεων για την κατανομή πολιτικών και διοικητικών αρμοδιοτήτων ή επαγγελματικών και πανεπιστημιακών δικαιωμάτων ενώ στην ουσία ο Σχεδιασμός αναμένεται ενιαίος και αδιαίρετος καθώς όπως επισημαίνει ο Λ. Βασενχόβεν (1995: 119):

«ο διαχωρισμός του χώρου, της γης, του εδάφους, από αυτό που επιτελείται από της ανθρώπους επάνω του, ή εάν προτιμάτε κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, επί της ή υπεράνω της, είναι άσκοπος, αδύνατος και αντιεπιστημονικός».

Η μη διαμόρφωση αποτελεσματικών «εργαλείων» για την εφαρμογή της χωροταξικής πολιτικής περιορίζει το ρόλο της σε σχέση με την αναπτυξιακή

καθοδήγηση της παραγωγικής διαδικασίας. Το ρόλο αυτό κυρίως επωμίζεται η πολιτική κινήτρων χωρίς ωστόσο συνέργεια με την πολιτική χωρικής ανάπτυξης.

Για παράδειγμα, ο Αναπτυξιακός Νόμος (ν.3908/2011), διακρίνεται από την ισχινή χωρική διάσταση των διατάξεών του. Ο καθορισμός του ποσοστού των περιφερειακών ενισχύσεων βασίζεται σε ένα και μόνο μακροοικονομικό δείκτη. Η Επικράτεια χωρίζεται ανά νομό σε τρεις ζώνες κινήτρων με κριτήριο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε σύγκριση με το μέσο όρο της χώρας (Αρ. 5, ν.3908/2011). Η κατάταξη αυτή αγνοεί την εσωτερική γεωγραφική δομή των συγκεκριμένων διοικητικών ενοτήτων, ιδιαίτερα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της κατανομής των παραγωγικών λειτουργιών (π.χ. άτυπες συγκεντρώσεις παραγωγικών επιχειρήσεων, χωρικού χαρακτήρα πλεονεκτήματα όπως προσβασιμότητα, αξιοποίηση τοπικών χαρακτηριστικών) αλλά και τις κατευθύνσεις του χωρικού σχεδιασμού (Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, Ρυθμιστικά Σχέδια, κλπ).

Η χωρική θεώρηση απουσιάζει από τις προϋποθέσεις (Αρ.9, ν.3908/2011) και είναι περιορισμένη στα κριτήρια (Αρ. 10, ν.3908/2011) αξιολόγησης των επενδύσεων. Συγκεκριμένα, στα κριτήρια «συμβολής της επένδυσης στην οικονομία και στην περιφερειακή ανάπτυξη» (αρ. 10, περίπτωση δ) περιλαμβάνονται η Περιοχή εγκατάστασης της επένδυσης, η Συμβολή της επένδυσης στην προστασία του περιβάλλοντος, στην εξοικονόμηση ενέργειας και φυσικών πόρων και η Δημιουργία συνεργασιών – δικτύωσης (clusters). Σύμφωνα με τη σχετική Υ.Α. και σε σχέση με την Περιοχή εγκατάστασης της επένδυσης (κύριος τόπος εγκατάστασης) εξετάζεται ως δείκτης (Δείκτης 25) η Εγκατάσταση σε οργανωμένους χώρους υποδοχής και βαθμολογείται με έως (2) βαθμούς, επί συνόλου 100. Βαθμολογείται με έως 5 μονάδες το ποσοστό των επιλέξιμων δαπανών που αφορούν προστασία περιβάλλοντος, εξοικονόμηση ενέργειας και φυσικών πόρων, ως προς το συνολικό επιλέξιμο κόστος της επένδυσης και τη δημιουργία συνεργασιών – δικτύωσης (clusters) (Δείκτης 32) χωρίς καμιά άλλη αναφορά στο χωρικό σχεδιασμό (ΓΠΣ – ΣΧΟΟΑΠ, Ρυθμιστικά Σχέδια) ή άλλα κείμενα πολιτικής χωρικής ανάπτυξης.

Όταν γράφονταν το κείμενο αυτό, τέθηκε σε διαβούλευση ο αναπτυξιακός νόμος¹ ο οποίος καταρχήν φαίνεται να έχει ευκρινέστερη χωρική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, προβλέπεται η δυνατότητα ειδικών ενισχύσεων, μεταξύ άλλων στις επιχειρήσεις των οποίων το υπαγόμενο επενδυτικό σχέδιο υλοποιείται σε

¹ Διαθέσιμος: <http://www.opengov.gr/ypoiar/?p=7464>

οργανωμένους υποδοχείς (Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές (Β.Ε.ΠΕ.), Επιχειρηματικά Πάρκα (Ε.Π.), κλπ) καθώς και σε ειδικές περιοχές που προσδιορίζονται με κριτήρια που περιλαμβάνουν κυρίως ορεινές περιοχές, νησιωτικές, πληθυσμιακά συρρικνούμενες καθώς και περιοχές με ιδιαίτερα αυξημένες μεταναστευτικές ροές (Αρ.12).

Επίσης προβλέπονται ενισχύσεις για συνεργατικούς σχηματισμούς καινοτομίας (clusters καινοτομίας) δηλαδή δίκτυα επιχειρήσεων και ερευνητικών/εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που δραστηριοποιούνται σε περιφερειακό ή διαπεριφερειακό επίπεδο και έχουν θεματική εστίαση και διευθύνονται από φορέα διαχείρισης (Αρ.52). Οι διατάξεις αφορούν και στην Περιφέρεια Αττικής.

2. Τοποκεντρική ανάπτυξη και σχεδιασμός

Μετά την εισαγωγή της έννοιας της εδαφικής συνοχής στη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2007), διαμορφώθηκε η ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη και να καθοδηγούνται τα χωρικά αποτελέσματα των πολιτικών, επιτρέποντας ταυτόχρονα τον καλύτερο συντονισμό της, οριζόντια και κάθετα και την ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς της (Ασπρογέρακας & Ζαχαρή, 2012). Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με την προσπάθεια βέλτιστης αξιοποίησης των χωρικών πλεονεκτημάτων με την υιοθέτηση των ολοκληρωμένων «κατά τόπους» πολιτικών, όπως προτάθηκε από την «έκθεση Barca» (2009). Η «κατά τόπους» ή «τοποκεντρική» πολιτική που προτείνεται, αναγνωρίζεται ως μία μακροχρόνια στρατηγική που επιδιώκει τη διευθέτηση της επίμονης υποαξιοποίησης των δυνατοτήτων μέσω εξωτερικών παρεμβάσεων και μιας πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (Barca, 2009: vii). Οι στρατηγικές ανάπτυξης σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, δομούνται στη βάση των τοπικών αναγκών και της τοπικής γνώσης, αξιοποιώντας τους συγκεκριμένους πόρους και εκείνους τους παράγοντες που καθορίζουν την ανταγωνιστικότητα των χωρικών ενοτήτων. Έτσι, περιφέρειες που παρουσιάζουν αναπτυξιακή καθυστέρηση αναγνωρίζονται ως «αναξιοποίητοι πόροι» με δυνατότητες προσφοράς στη συνολική ανάπτυξη και ανταγωνιστικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ).

Ήδη από την Πέμπτη έκθεση συνοχής, ενσωματώνονται οι κατευθύνσεις της έκθεσης Barca, και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της περιφερειακής/εδαφικής ποικιλομορφίας στην ΕΕ, για το οποίο επισημαίνεται ότι οι τεράστιες διαφορές στα χαρακτηριστικά, τις ευκαιρίες και τις ανάγκες των περιφερειών θέτουν την ανάγκη για

προσήλωση σε πολιτικές ειδικά προσαρμοσμένες στα τοπικά προβλήματα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010: πρόλογος). Αναδεικνύεται έτσι η ανάγκη για ολοκληρωμένα στρατηγικά χωρικά πλαίσια που ενσωματώνουν τις τομεακές πολιτικές και τις μετατρέπουν σε στρατηγικές, με βάση τοπικές ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τη λογική του εδαφικού κεφαλαίου και της κατά τόπους ανάπτυξης (TSP 2020, 2011: 12). Οι στρατηγικές χωρικής ανάπτυξης επιπλέον μπορούν να κινητοποιήσουν τους εν δυνάμει ενδιαφερόμενους στη διαδικασία χωρικής ανάπτυξης (Koresawa & Konvitz, 2001) έτσι ώστε να παραχθούν οι απαραίτητες οικονομίες συγκέντρωσης. Η χωρική διάσταση αποτελεί βασικό στοιχείο στο πλαίσιο υλοποίησης της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» ενώ οι ολοκληρωμένες προσεγγίσεις αποτελούν ώριμη κατεύθυνση πολιτικής της ΕΕ για την αστική ανάπτυξη (Ζαχαρή & Ασπρογέρακας 2013; Leipzig Charter, 2007).

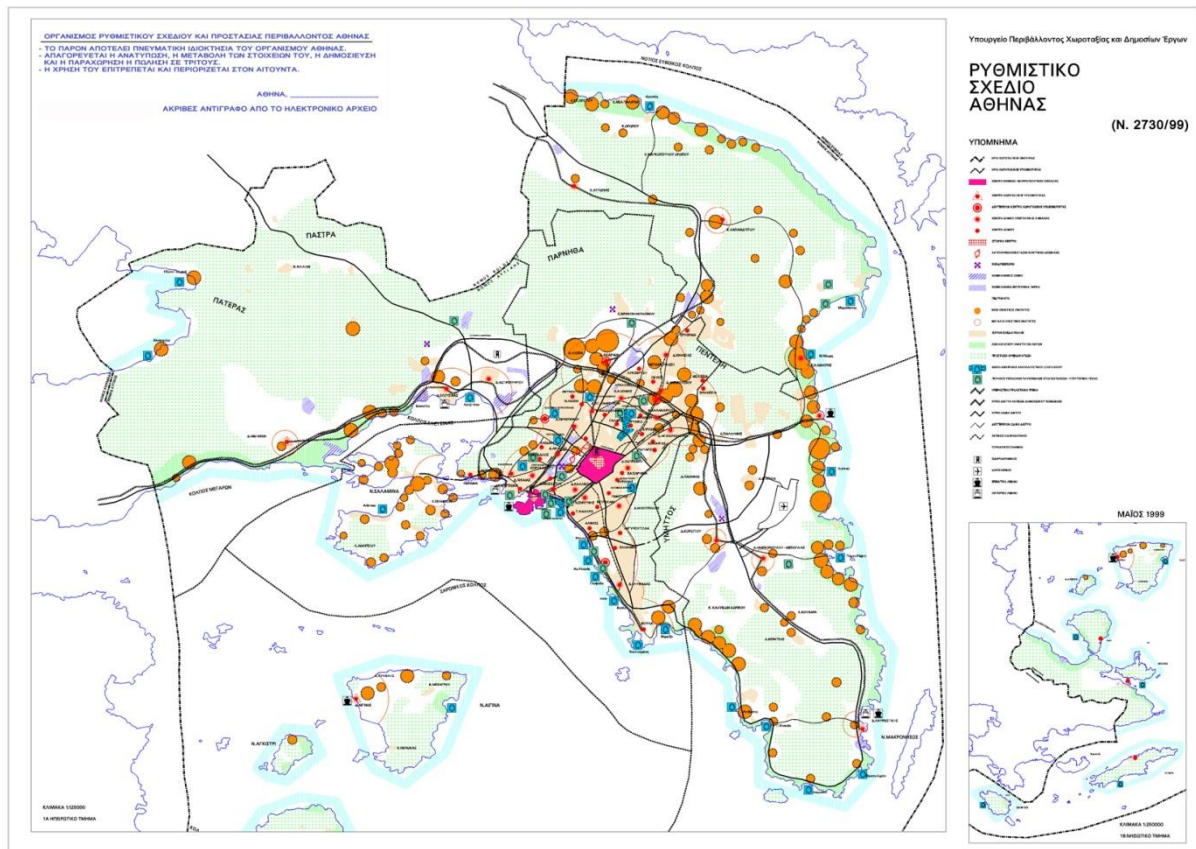
Ο ρόλος της χωροταξίας προβάλλει ουσιαστικότερος μέσα από την προώθηση του στόχου της εδαφικής συνοχής, ως εργαλείο συντονισμού και ολοκλήρωσης πολιτικών αλλά και ρύθμισης και κινητοποίησης «κατά τόπους» αναπτυξιακού δυναμικού. Προϋπόθεση, η ενδυνάμωση των στοιχείων που λειτουργούν σύμφωνα με τις αρχές της χωρικής διακυβέρνησης, δηλαδή μεταξύ άλλων, ευελιξία, συμμετοχικότητα και εστίαση σε λειτουργικές χωρικές ενότητες χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς (Ασπρογέρακας & Ζαχαρή, 2012).

3. Ορισμένα στοιχεία για το νέο ΡΣΑ

3.1 Βασικές Κατευθύνσεις / στόχοι

Το πρώτο Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας (ΡΣΑ) θεσμοθετήθηκε το 1985 (ν.1515/85) και παρέμεινε σε ισχύ (Σχήμα 1), με περιορισμένες τροποποιήσεις (ν.1955/91, ν.2730/99), ως το 2014 (ν.4277/2014, ΦΕΚ Α'156/1-8-2014). Το ΡΣΑ αποβλέπει μεταξύ άλλων «στο σχεδιασμό και προγραμματισμό της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας μέσα στα πλαίσια της Εθνικής χωροταξικής πολιτικής, ..., στη χωροταξική διάρθρωση των τομέων παραγωγής, του συστήματος μεταφορών, της λοιπής τεχνικής υποδομής και του κοινωνικού εξοπλισμού καθώς και στην πολιτική γης και κατοικίας, στη λήψη μέτρων και στο σχεδιασμό για τη χωροταξική και τη νέα πολεοδομική δομή της πρωτεύουσας καθώς και στο σχεδιασμό περιοχών ή ζωνών ειδικού ενδιαφέροντος ή ειδικών προβλημάτων,...» (Αρθ-1, ν.1515/85). Το ΡΣΑ του 1985 είχε ως βασικό στόχο την ανάσχεση της διόγκωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην πρωτεύουσα. Η αναθεώρησή του ήταν απαραίτητη καθώς

χωρικοί μετασχηματισμοί (μεταλλαγές χρήσεων, κέντρων) σημαντικές παρεμβάσεις όπως τα Ολυμπιακά έργα (Serraos, Asprogerakas & Ioannou, 2009) αλλά και σύγχρονες θεωρήσεις (κλιματική αλλαγή, παραγωγικό προφίλ σε επίπεδο χώρας) έπρεπε να αξιολογηθούν και να ενταχθούν σε ένα σαφές στρατηγικό πλαίσιο για τη χωρική ανάπτυξη της Αττικής (Σχήμα 2).

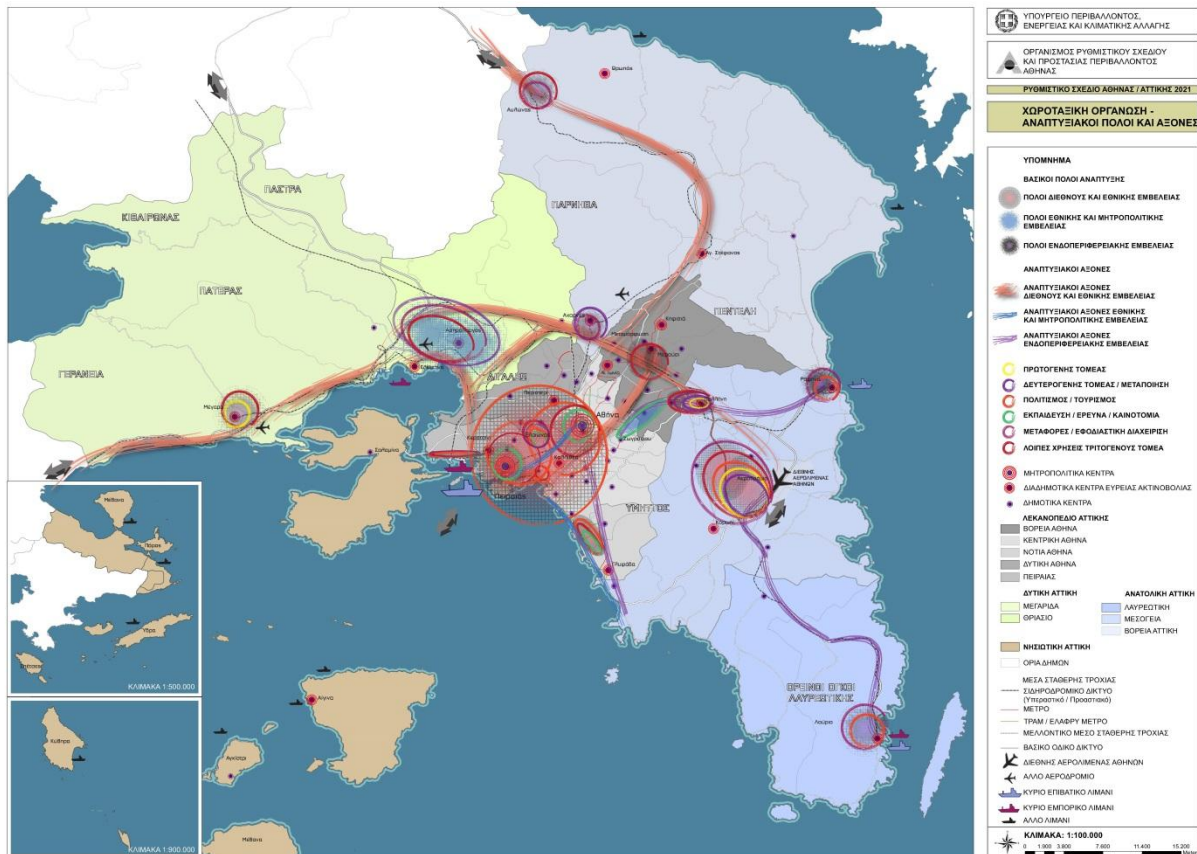

Σχήμα 1: Το στρατηγικό σχέδιο του ΡΣΑ 1985 με τις τροποποιήσεις του.

ΠΗΓΗ: Οργανισμός Αθήνας (<http://www.organismosathinas.gr/>)

Το νέο ΡΣΑ υιοθετεί τρεις ενότητες συμπληρωματικών στρατηγικών στόχων που αφορούν: (α) την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και την ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας, (β) τη βιώσιμη χωρική ανάπτυξη, την εξοικονόμηση πόρων, την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και (γ) τη βελτίωση της ποιότητας ζωής με εξισορρόπηση στην κατανομή των πόρων και των ωφελειών από την ανάπτυξη. Αναγνωρίζει την παραγωγή ως βασικό μοχλό και προϋπόθεση οικονομικής και κοινωνικής βιωσιμότητας. Στις βασικές κατευθύνσεις για την υλοποίηση των στόχων αναφέρονται η ενίσχυση της ένταξης της Αθήνας στα διεθνή και ευρωπαϊκά μητροπολιτικά δίκτυα με έμφαση στις τεχνολογίες αιχμής και τον πολιτισμό καθώς

επίσης, και ο προσδιορισμός και η ενίσχυση δραστηριοτήτων διεθνούς εμβέλειας, η συγκέντρωση σύγχρονων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (χρηματοπιστωτικό σύστημα, ασφάλειες, ναυτιλία), η ανάδειξη σε διεθνή κόμβο μεταφορών και διαμετακομιστικού εμπορίου, σε κέντρο έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης και σε τουριστικό πόλο διεθνούς ακτινοβολίας.

Σχήμα 2: Χωροταξική Οργάνωση, Αναπτυξιακοί Πόλοι και Άξονες σύμφωνα με το ΡΣΑ 2014.

ΠΗΓΗ: Οργανισμός Αθήνας (<http://www.organismosathinas.gr/>)

Στο πλαίσιο των γενικών στόχων διατυπώνονται αρχές χωρικής οργάνωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων (Κεφαλαίου ΣΤ) για τη στήριξη και τόνωση της παραγωγικής βάσης της Αττικής έχοντας υπόψη το ήδη επιβαρημένο περιβάλλον της Περιφέρειας. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ άλλων προωθείται:

- η αναβάθμιση των δραστηριοτήτων του πρωτογενούς τομέα,
- η στροφή της αναπτυξιακής δραστηριότητας σε τομείς με αυξημένη προστιθέμενη αξία που ενσωματώνουν την καινοτομία και αξιοποιούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Αττικής,

- ο περιορισμός της διάχυτης εγκατάστασης δραστηριοτήτων στον εξωαστικό χώρο με ενθάρρυνση της οργανωμένης χωροθέτησης σε συνάρτηση και με τους αναπτυξιακούς πόλους,
- η αξιοποίηση της ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας της Περιφέρειας ως αναπτυξιακός πόρος, σε άμεση σύνδεση με τον τουρισμό.

Στο νέο ΡΣΑ αναγνωρίζεται η σημασία του πρωτογενούς τομέα ως υποστηρικτικός και συμπληρωματικός στις παραγωγικές διαδικασίες του δευτερογενούς και του τριτογενούς ενώ ως προς τη βιομηχανική δραστηριότητα προκρίνεται η διατήρηση, στήριξη και ενίσχυση του βιομηχανικού χαρακτήρα της Αττικής.

Οι παραπάνω στόχοι και κατευθύνσεις παραμένουν συμβατοί με εκείνους του προηγούμενου ρυθμιστικού, ωστόσο η έμφαση στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την ενίσχυση της παραγωγικής διαδικασίας αναγνωρίζεται ως προσπάθεια προσαρμογής στα σύγχρονα δεδομένα, ιδίως της οικονομικής κρίσης, εξασφαλίζοντας ένα αναπτυξιακό πρόσημο (Serraos et. al. 2016; Σερράος κ.α., 2016; Skayannis, 2013).

3.2 Συμβατότητα με Ευρύτερο Χωροταξικό και Αναπτυξιακό Σχεδιασμό

Το ΡΣΑ επέχει θέση Περιφερειακού Χωροταξικού Πλαισίου Αττικής (σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 1 του Ν. 4277/2014). Στο πλαίσιο αυτό, οφείλει να εξετάζει τα θέματα που άπτονται του Περιφερειακού Χωροταξικού Σχεδιασμού (βλ. ν.4269/14 και προγενέστερος ν.2742/99). Κατά την κατάρτιση του νέου ΡΣΑ υπήρξε η πρόνοια ενσωμάτωσης των αναπτυξιακών στόχων των εγκεκριμένων Γενικού και Ειδικών Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, καθώς και εναρμόνισης με τους γενικούς αναπτυξιακούς στόχους της τρέχουσας Προγραμματικής Περιόδου 2014-2020 (Σύμφωνο Εταιρικής Σχέσης / ΕΣΠΑ). Το ΡΣΑ οφείλει επίσης να εξειδικεύει τις κατευθύνσεις των Ειδικών Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΠΧΣΑΑ) και να δίνει ειδικότερες κατευθύνσεις χωρικής οργάνωσης της δραστηριότητας για την εντός των ορίων ευθύνης του περιοχή.

Στη μελέτη της ΣΜΠΕ (ΟΡΣΑ, 2013) περιλαμβάνεται αναλυτική καταγραφή των κατευθύνσεων και μέτρων του τομεακού σχεδιασμού (Τουρισμός, Βιομηχανία, Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας) που ενσωματώνονται στο νέο ΡΣΑ, ενσωμάτωση που κρίνεται συνολικά αποτελεσματική τόσο σε χωρικό όσο και σε επίπεδο τομεακής στρατηγικής. Σε σχέση με το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου

Ανάπτυξης της Βιομηχανίας (ΕΠΧΣΑΑ) της βιομηχανίας, σχετική έκθεση του ΣΕΒ (2015) επιβεβαιώνει την εναρμόνιση των δύο κειμένων, επισημαίνοντας ωστόσο ότι το ΡΣΑ δεν επιτυγχάνει να εξειδικεύσει τις κατευθύνσεις του ΕΠΧΣΑΑ για τη βιομηχανία δίνοντας ειδικότερες κατευθύνσεις χωρικής οργάνωσης της δραστηριότητας ούτε δίνει κατευθύνσεις σε κλαδικό επίπεδο. Σε αρκετές περιπτώσεις μέτρα που προτείνονται από το ΕΠΧΣΑΑ δεν υιοθετούνται (π.χ. μείωση συντελεστή δόμησης εκτός σχεδίου) ή δεν εξειδικεύονται περαιτέρω από το ΡΣΑ (π.χ. χωροθέτηση των νέων οργανωμένων υποδοχέων).

Οι στρατηγικοί στόχοι του νέου ΡΣΑ όσο και τα μέτρα και οι δράσεις που αυτό περιλαμβάνει εναρμονίζονται με τις παραμέτρους για τις χρηματοδοτικές προτεραιότητες του ΕΣΠΑ 2014-2020 και εμπεριέχουν τις κατευθύνσεις ή συμβάλλουν στην κατεύθυνση υλοποίησης των αξόνων των Τομεακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων και ιδιαίτερα του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Αττικής (ΟΡΣΑ, 2013; ΣΕΒ, 2015). Αναλυτικά η σύνδεση του νέου ΡΣΑ με το ΠΕΠ Αττικής θα πρέπει να περιγραφεί στο Πρόγραμμα Δράσης του νέου ΡΣΑ (βλ. άρ. 35, του ν.4277/14).

4. Προοπτικές και Προτάσεις για την Εφαρμογή του νέου ΡΣΑ

4.1 Διοικητικό Σχήμα: Επιχειρησιακά Χαρακτηριστικά ενός Μητροπολιτικού Φορέα Σχεδιασμού.

Τα μεγάλα αστικά κέντρα αποτέλεσαν τη «μηχανή» της ανάπτυξης για τις εθνικές οικονομίες. Η ενίσχυσή τους αποτελούσε πάντα ένα αποτελεσματικό τρόπο άσκησης εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής (Tsoulounis 1998) καθώς, σε παγκόσμιο, περιφερειακό αλλά και εθνικό επίπεδο έχουν συγκεντρώσει σημαντικές επενδύσεις αποκτώντας ισχυρή δυναμική που δύσκολα μπορεί να ανατραπεί. Οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης του 21ου αιώνα διαμόρφωσαν την ανάγκη οργάνωσης αποτελεσματικών σχημάτων διακυβέρνησης προκειμένου οι σύγχρονες μητροπόλεις να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του αστικού ανταγωνισμού (Asprogerakas, 2007; Ασπρογέρακας, 2004; Μιχαηλίδης, Ασπρογέρακας & Σερράος, 2007)

Η διαμόρφωση μητροπολιτικών φορέων σε χώρες του δυτικού κόσμου μπορεί να εκτείνεται σε όλες τις μητροπολιτικές περιοχές της χώρας (π.χ. Καναδάς, Φινλανδία, Πορτογαλία, Σουηδία) ή σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. Γερμανία, ΗΠΑ) μόνο σε συγκεκριμένες αστικές περιοχές όπου εντοπίζονται και τα εντονότερα προβλήματα διακυβέρνησης. Η μορφή της πολιτικής νομιμοποίησης που υιοθετείται διαφέρει ενώ

ο καθορισμός και η επιτυχής λειτουργία συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων των μητροπολιτικών αρχών εξαρτάται άμεσα από την κουλτούρα διοικητικής οργάνωσης κάθε χώρας. Από τη διεθνή βιβλιογραφία προκύπτουν τρεις κυρίαρχοι τύποι πολιτικο- διοικητικής οργάνωσης (ΕΜΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 2004):

- Μητροπολιτική Περιφέρεια ως αποσυγκεντρωμένος μητροπολιτικός θεσμός του Κεντρικού Κράτους.
- Δημιουργία μητροπολιτικής αυτοδιοίκησης άμεσα εκλεγμένης.
- Μητροπολιτικός σύνδεσμος (διαδημοτική συνεργασία).

Σε σχέση με τα γενικότερα χαρακτηριστικά που προκύπτουν από τη διεθνή εμπειρία γίνεται φανερό ότι δεν υπάρχει ιδεατή μορφή μητροπολιτικής διοίκησης ή αυτοδιοίκησης, αλλά αναμένεται προσαρμογή στις ιδιαιτερότητες του κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος κάθε χώρας, πολιτική και κοινωνική νομιμοποίηση ενώ τα προκρινόμενα σχήματα απαιτείται να διακρίνονται από ευελιξία, προσαρμοστικότητα, οικονομία θεσμών και διαδικασιών (ΚΕΔΚΕ, 2005) και λειτουργία σύμφωνα με τις αρχές της διακυβέρνησης (Βασενχόβεν κ.α. 2010). Ο χωρικός σχεδιασμός αποτελεί συνήθη αρμοδιότητα των μητροπολιτικών σχηματισμών (π.χ. Αγγλία, Γαλλία, Ουγγαρία Σουηδία) ακόμα και σε χώρες που λειτουργούν σχετικοί οργανισμοί χωρίς να υφίσταται μητροπολιτική διοίκηση ή αυτοδιοίκηση (ΕΜΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 2004).

Στην περίπτωση της Ελλάδας καταγράφεται στο παρελθόν σειρά προτάσεων ως προς τη λειτουργία οργανισμών διακυβέρνησης Διοικήσεων για τα δύο σημαντικότερα Μητροπολιτικά κέντρα της χώρας, Αθήνα και Θεσσαλονίκη (ΚΕΔΚΕ, 2005). Μια προσπάθεια προσέγγισης του ζητήματος αποτελούν οι διατάξεις του νόμου 3852/2010 (Πρόγραμμα «Καλλικράτης») περί «Μητροπολιτικής περιφέρειας» (άρθρα 210-213) για την Αττική και τη Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα με το Αρ.210, η μητροπολιτική περιφέρεια Αττικής ασκεί αρμοδιότητες μητροπολιτικού χαρακτήρα, στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος και του προϋπολογισμού που καταρτίζονται από το περιφερειακό συμβούλιο. Οι σχετικές λειτουργίες αφορούν τους τομείς περιβάλλοντος και ποιότητας ζωής, χωρικού σχεδιασμού και αστικών αναπλάσεων, μεταφορών και συγκοινωνιών, πολιτικής προστασίας και ασφάλειας, που υπερβαίνουν τα διοικητικά όρια δήμου.

Ως λειτουργίες του τομέα χωρικού σχεδιασμού και αστικών αναπλάσεων αναφέρονται ορισμένες γενικού χαρακτήρα:

- η εξειδίκευση των γενικών κατευθύνσεων και η έκδοση οδηγιών στα θέματα πολεοδομικού σχεδιασμού, οικιστικής πολιτικής και κατοικίας, καθώς και οικοδομικού και κτιριοδομικού κανονισμού
- η εξειδίκευση των στρατηγικών κατευθύνσεων για το χωροταξικό σχεδιασμό σε επίπεδο μητροπολιτικής περιφέρειας.

καθώς και ορισμένες ειδικότερες:

- Η προώθηση προγραμμάτων, έργων και αναπλάσεων μητροπολιτικής και υπερτοπικής σημασίας.
- Η εποπτεία και ο έλεγχος εφαρμογής της νομοθεσίας για τη διαφημιστική προβολή στο οδικό δίκτυο.

Ως προς τις γενικού χαρακτήρα αρμοδιότητες παραμένει ασαφής η δικαιοδοσία της Περιφερειακής Αυτοδιοίκησης ιδιαίτερα σε σχέση και με τη γνωστή νομολογία του ΣΤΕ και την αμφιλεγόμενη ερμηνεία του Αρ. 24, παρ.2 του Συντάγματος που αποδίδει τις αρμοδιότητες της χωροταξίας και της πολεοδομίας αποκλειστικά στην κρατική διοίκηση (κεντρική ή περιφερειακή). Ως εκ τούτου η εξουσιοδότηση του ν. 3852/2010 (αρ.210) στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για μεταβίβαση στις μητροπολιτικές περιφέρειες αρμοδιοτήτων του κεντρικού Κράτους, σε σχέση τουλάχιστον με το χωροταξικό σχεδιασμό, παραμένει κενή περιεχομένου. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η παραπάνω προσέγγιση του Προγράμματος «Καλλικράτης» αγνοεί λειτουργίες μητροπολιτικού χαρακτήρα σημαντικές από άποψη χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού (π.χ ΜΜΜ, φορείς ύδρευσης – αποχέτευσης) ενώ αντιμετωπίζει την Μητροπολιτική περιοχή κατά τη συμβατική διοικητική διαίρεση.

Σε κάθε περίπτωση, η θέση και το μέγεθος της Αθήνας κάνουν επιτακτική την ανάγκη αποτελεσματικού αναπτυξιακού σχεδιασμού της λειτουργικής της περιφέρειας, ιδιαίτερα στην παρούσα οικονομική συγκυρία και την προσπάθεια δρομολόγησης αναπτυξιακής πορείας για τη χώρα. Η κατάργηση (ν.4250/2014, ΦΕΚ Α΄ 74) του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου και Περιβάλλοντος Αθήνας (ΟΡΣΑ), φορέα καθ' ύλην αρμόδιου για τη σύνταξη και εφαρμογή του ΡΣΑ, με τις σχετικές αρμοδιότητες να μεταφέρονται στις κεντρικές υπηρεσίες του Υπουργείου έχει προκαλέσει προβληματισμό σε σχέση με την αποτελεσματικό συντονισμό των σύνθετων ενεργειών που απαιτούνται για την υλοποίηση των κατευθύνσεων του νόμου (Asprogerakas, 2016; Serraos et.al., 2016; ΣΕΒ, 2015).

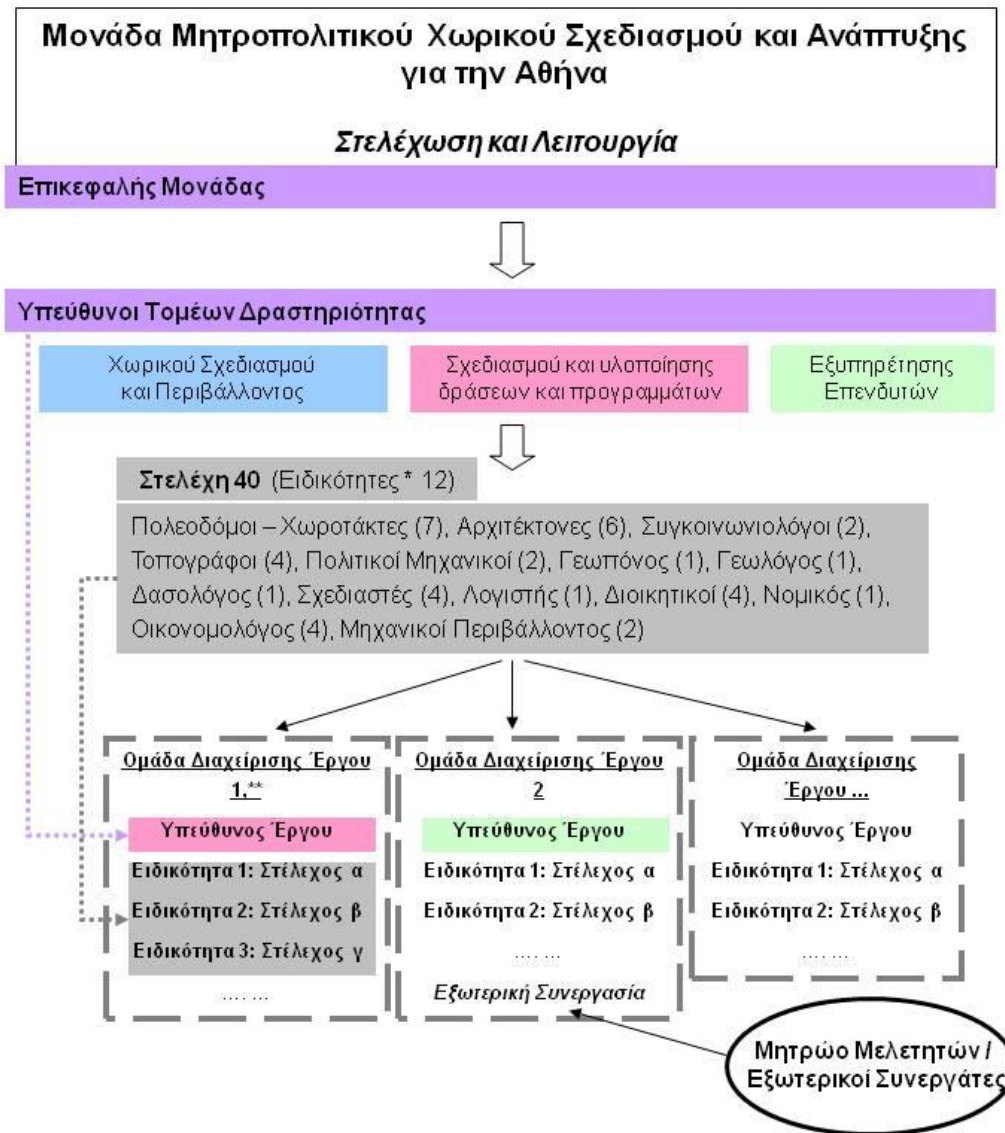
Ανεξάρτητα από τη διοικητική μορφή ενός μελλοντικού μητροπολιτικού σχήματος ο φορέας εφαρμογής του ΡΣΑ είναι απαραίτητο να διαθέτει την αρμοδιότητα ως προς

το χωροταξικό σχεδιασμό προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιτελική λειτουργία του και η συνεκτικότητα του συντονισμού των πολιτικών. Για την αμεσότητα στην εξειδίκευση και εφαρμογή τους είναι σκόπιμη η αυτόνομη λειτουργία του φορέα και, στην περίπτωση που παραμείνει στο κεντρικό κράτος, η τοποθέτησή του οργανικά σε άμεση εξάρτηση από την πολιτική ηγεσία. Στόχος, να εξασφαλιστεί ο μητροπολιτικός χαρακτήρας της λειτουργίας του φορέα και η αποτελεσματική εξειδίκευση του ρυθμιστικού σχεδίου κάθετα (ανά επάλληλο χωρικό επίπεδο) και οριζόντια (ανά επιμέρους τομέα πολιτικής).

Ως απαραίτητα επιχειρησιακά χαρακτηριστικά του φορέα, για την αποτελεσματική εφαρμογή του σχεδιασμού προβάλλουν:

- Η διεπιστημονικότητα στις προσεγγίσεις του,
- η εξασφάλιση διατομεακών συνεργειών,
- η ευελιξία και αμεσότητα στις δράσεις του,
- η δυνατότητα συνολικής εποπτείας της μητροπολιτικής περιφέρειας,
- η διαμόρφωση μηχανισμών εφαρμογής, παρακολούθησης και ελέγχου για τη μητροπολιτική περιφέρεια με ενσωμάτωση πρακτικών διακυβέρνησης και στόχο τη δημοκρατική νομιμοποίηση του σχεδιασμού και την συναινετική, απρόσκοπτη εφαρμογή του.

Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι αμφίβολο αν μπορούν να εξασφαλιστούν μέσω των συμβατικών, υποβαθμισμένων σήμερα, διοικητικών δομών, καθετοποιημένης, γραφειοκρατικής προσέγγισης, εντός της υπάρχουσας διοικητικής πυραμίδας (βλ. εναλλακτική πρόταση στο σχ. 3). Στο παραπάνω πλαίσιο και σε σχέση με την υλοποίηση στρατηγικών επιλογών του σχεδιασμού αλλά και την αστική αναζωογόνηση με την προώθηση μητροπολιτικών παρεμβάσεων, προγραμμάτων και δράσεων είναι απαραίτητη η δυνατότητα αυτόνομης διαχείρισης χρηματοδοτικών εργαλείων π.χ. μέσω της λειτουργίας ως «Ενδιάμεσου Φορέα Διαχείρισης» Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (Νόμος 4314/2014, Μέρος Ι: Άρθρο 13). Τέλος, θα ήταν σκόπιμη η διερεύνηση της δυνατότητας συνδρομής στην προώθηση αναπτυξιακών επενδύσεων στρατηγικού χαρακτήρα μέσω της λειτουργίας εξυπηρέτησης επενδυτών σε θέματα χωροθέτησης και αδειοδότησης.

* Οι ειδικότητες προκύπτουν από πτυχίο ή μεταπτυχιακό τίτλο ειδικότητας.

** Η υλοποίηση συγκεκριμένων έργων/ενεργειών ανατίθεται σε Ομάδα Διαχείρισης Έργου (ΟΔΕ). Η ΟΔΕ και το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης ορίζεται με απόφαση του Δ/ντη μετά από πρόταση του αρμόδιου Υπεύθυνου Τομέα. Η χρέωση εγγράφων γίνεται στον Υπεύθυνο Τομέα και από τον τελευταίο στο κατάλληλο Στέλεχος.

Σχήμα 3: Πρόταση για τη στελέχωση και λειτουργία μιας Μονάδας Μητροπολιτικού Σχεδιασμού για την Αθήνα. Βασικό χαρακτηριστικό της πρότασης η προσπάθεια εξασφάλισης διεπιστημονικότητας και επιχειρησιακής ευελιξίας στη λειτουργία της μονάδας.
ΠΗΓΗ: Ασπρογέρακας, 2013.

4.2 Πεδίο Εφαρμογής: σε αναζήτηση της Λειτουργικής Μητροπολιτικής Περιοχής

Η παραπάνω θεώρηση για τον προσδιορισμό ενός αποτελεσματικού Φορέα Μητροπολιτικού Σχεδιασμού συνδέεται προφανώς με τον προσδιορισμό των ορίων

δικαιοδοσίας του. Σύμφωνα με το ΡΣΑ, πεδίο εφαρμογής του είναι το σύνολο της (διοικητικής) Περιφέρειας Αττικής καθώς και η νήσος Μακρόνησος της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου. Είναι ωστόσο αυτή η πραγματική λειτουργική περιφέρεια της πρωτεύουσας;

Η οριοθέτηση της πόλης έχει σχεδόν πάντα διοικητικό χαρακτήρα, εκφράζει δηλαδή μια πολιτική ενότητα. Πολλές φορές απέχει από το να αποδώσει το χώρο εκείνο που πραγματικά χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων και αποτελεί την ευρύτερη λειτουργική ενότητα. Το φαινόμενο είναι πιο έντονο όταν αναφερόμαστε σε μητροπολιτικές περιοχές. Η δυνατότητα γρήγορης μετακίνησης με τη χρήση προηγμένων τεχνολογικά μέσων, επιτρέπει την ενεργό και διαρκή συμμετοχή στη ζωή της πόλης ακόμα και όταν ο τόπος κατοικίας βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση. Δημιουργούνται έτσι, στην περιφέρεια των μητροπόλεων οικισμοί ή ενότητες δραστηριοτήτων που αποτελούν μέρος της αγοράς εργασίας της μητροπολιτικής περιοχής ή η οικονομία τους είναι στενά συνδεδεμένη με την οικονομία της μητρόπολης.

Η απόδοση της κοινωνικής-οικονομικής δομής των λειτουργιών και του αναπτυξιακού ρόλου ενός αστικού κέντρου απαιτεί συνυπολογισμό του φαινομένου αυτού και αντιμετώπιση διαφορετική από την κλασική του περιορισμού της επικράτειάς του μέσω πολιτικών ορίων. Όροι όπως Στατιστική Μητροπολιτική Περιοχή (Standart Metropolitan Statistical Area, SMSA) ή πιο περιγραφικά Λειτουργική Αστική Περιφέρεια (Functional Urban Region, FUR), Λειτουργική Οικονομική Περιοχή (Functional Economic Area, FEA) και Συγκεντρωτική Αστική Περιφέρεια (Consolidated Urban Region, CUR) έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν για να αποδώσουν την οικονομική διάσταση του αστικού χώρου (Ασπρογέρακας, 2003).

Κατά τις SMSA και FEA οικισμοί εκτός της γεωγραφικά καθορισμένης αστικής περιοχής και ανεξάρτητα της απόστασής τους από αυτή πρέπει να θεωρούνται τμήμα της αν οι οικονομικές τους λειτουργίες είναι στενά συνδεδεμένες με τον αστικό πυρήνα. Στην Ευρώπη ο όρος δε θεωρείται δόκιμος. Η Μητροπολιτική Περιοχή κατά την Ευρωπαϊκή θεώρηση περιλαμβάνει τη συνολική, συνεχόμενα οικοδομημένη περιοχή αλλά όχι τα γειτονικά αστικά κέντρα (Henderson, 1988). Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (στο ΕΜΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 2004) ως μητροπολιτικές περιοχές αναφέρονται οι «ολοκληρωμένες λειτουργικά χωρικές ενότητες», ολοκλήρωση που στηρίζεται στο κριτήριο της «ημερήσιας ζώνης διακίνησης ατόμων» για εργασία, διασκέδαση, αγορές

κτλ (daily commuting zone) με μεγάλα πληθυσμιακά μεγέθη και συνήθως με σύνθετη και διαφοροποιημένη οικονομική βάση. Οι πιθανές ερμηνείες του ορισμού ποικίλουν και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη χρηστική ικανότητα της προκύπτουσας από την εφαρμογή του συσχέτισης κέντρου-περιφέρειας.

Σε έρευνα της ΚΕΔΚΕ (2005) όπου αναλύονται και αξιολογούνται προτάσεις οργάνωσης Μητροπολιτικής Διοίκησης από σειρά μελετών² προκύπτουν ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις σε σχέση με το ζήτημα των γεωγραφικών ορίων του νέου μητροπολιτικού σχήματος. Σε ορισμένες από τις προτάσεις προκρίνεται το λεκανοπέδιο, αλλού το διευρυμένο (σε Θριάσιο και Μεσόγεια) λεκανοπέδιο και αλλού η Περιφέρεια Αττικής.

Είναι ωστόσο αποδεκτή από την επιστημονική κοινότητα η αναντιστοιχία μεταξύ διοικητικής Περιφέρειας (Αττική) και πραγματικής περιοχής επιρροής της Αθήνας (Αττική + τμήματα όμορων περιφερειών). Η διαπίστωση ότι πόλεις όπως η Κόρινθος, η Χαλκίδα, η Λιβαδειά και η Θήβα αποτελούν δορυφορικά κέντρα της πρωτεύουσας διατυπώνεται από ερευνητές τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1970 (Wassenhoven, 1980). Η άτυπη συγκέντρωση βιομηχανίας στην περιοχή Οινοφύτων – Σχηματαρίου καθώς και στη Χαλκίδα και την Κορινθία (Αγγελίδης, 1998) είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη λειτουργία της πρωτεύουσας. Οι πόλεις αυτές παρουσιάζουν ιδιαιτερότητα ως προς την ανάπτυξη και το ρόλο τους, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο σύμφωνα με τα συμπεράσματα της διεθνούς βιβλιογραφίας, και πρέπει να εξετάζονται ως ιδιαίτερη κατηγορία του αστικού δικτύου (Ασπρογέρακας, 2003). Η ιδιαιτερότητα αυτή αναγνωρίζεται εν μέρει από το ν.4269/14 (Άρθρο 6) όπου κατά την εκπόνηση των Περιφερειακών Χωροταξικών Πλαισίων της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου προβλέπεται να εξετάζονται «ζητήματα αλληλεπίδρασης με την Περιφέρεια Αττικής και την τυχόν επικάλυψή τους με τμήματα της ευρύτερης μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας.»

Κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση ενός σχήματος διοικητικού ή διαχειριστικού / συντονιστικού με τη δυνατότητα ανάληψης αρμοδιοτήτων ή/και τη δυνατότητα πρωτοβουλιών ρύθμισης του συνόλου της Λειτουργικής Μητροπολιτικής Περιοχής

² (1) Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, Δημοσιεύματα: Αριθμός 9: Αποκέντρωση και Αυτοδιοίκηση. Διαπιστώσεις – Προτάσεις, Αθήνα 2000, (2) Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου – ΤΕΔΚΝΑ, Οργάνωση της Μητροπολιτικής Περιφέρειας της Αθήνας, Αθήνα 2001, (3) ΕΜΠ – ΥΠΕΧΩΔΕ, Σχολή Αρχιτεκτόνων. Τομέας Πολεοδομίας & Χωροταξίας, Ερευνητικό Πρόγραμμα «Στρατηγικό Πλαίσιο Χωρικής Ανάπτυξης για την Αθήνα-Αττική», Σύνοψη, Ιούλιος 2004, ιδίως σελ. 477 επ και (4) ΙΑΠΑΔ – ΥπΕσΔΔΑ, Μητροπολιτική Διοίκηση – Αυτοδιοίκηση Αθήνας- Αττικής, Σύνοψη, Αθήνα 2003.

Αθήνας όπως αυτή θα προσδιοριστεί για τις ανάγκες της προσπάθειας αυτής. Κρίσιμο θα είναι το ζήτημα της πολιτικής και θεσμικής νομιμοποίησης του σχήματος καθώς η εθελοντικού χαρακτήρα αποδοχή του σχεδιασμού σε διαπεριφερειακό επίπεδο δεν κρίνεται αποτελεσματική για τη διαχείριση αναπτυξιακών πολιτικών.

4.3 Εξασφάλιση συνεργειών: Χρηματοδότηση της εφαρμογής και καθοδήγηση της ανάπτυξης

Όπως προβλέπεται στο νέο ΡΣΑ (άρ. 35, του Ν. 4277/14), για την προώθηση των στρατηγικών στόχων και την εφαρμογή του καταρτίζεται Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης, με το οποίο εξειδικεύονται οι αναγκαίες ενέργειες όλων των αρμόδιων φορέων για την επίτευξη των στόχων, ορίζονται τομείς προτεραιότητας και προσδιορίζονται για κάθε τομέα προτεραιότητας εξειδικευμένα σχέδια δράσης. Το Πρόγραμμα Δράσης αποτέλεσε τμήμα αρχικού σχεδίου νόμου του ΡΣΑ (ΟΡΣΑ, 2013α) ωστόσο δεν κρίθηκε ώριμο επαρκώς για να προχωρήσει η θεσμοθέτησή του. Στο νόμο προβλέφθηκε η έγκρισή του με απόφαση του Υπουργού Π.ΕΝ. και των συναρμόδιων υπουργών σε διάστημα έξι (6) μηνών χωρίς ωστόσο ως σήμερα να έχει ολοκληρωθεί.

Προνομιακή πηγή χρηματοδότησης πολλών επιμέρους προβλεπόμενων δράσεων του ΡΣΑ αποτελεί το νέο Ε.Σ.Π.Α. για την περίοδο 2014-2020 το οποίο εγκρίθηκε το Μάιο, 2014, ενώ τα Επιχειρησιακά Προγράμματα μόλις το Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Επιπλέον, οι ρυθμίσεις για τη διαχείριση, τον έλεγχο και την εφαρμογή αναπτυξιακών παρεμβάσεων στο πλαίσιο του Εταιρικού Συμφώνου περιλαμβάνονται στο ν. 4314/2014, που δημοσιεύτηκε επίσης το Δεκέμβριο (ΦΕΚ 265/Α/23.12.2014 - Μέρος Ι & ΙΙ). Συνεπώς, δεν ήταν δυνατή η ουσιαστική και αποτελεσματική σύνδεση του προγράμματος δράσης του ΡΣΑ. με το νέο Ε.Σ.Π.Α. κατά την εκπόνηση της σχετικής μελέτης, που ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο του 2013, πριν οριστικοποιηθεί το περιεχόμενό του νέου Ε.Σ.Π.Α. όσον αφορά τους άξονες προτεραιότητας, τις επενδυτικές προτεραιότητες, τις επιλέξιμες δράσεις, τις αρχές επιλογής πράξεων, τα κριτήρια επιλογής, καθώς και ορισμένα βασικά χρηματοδοτικά μεγέθη.

Επιχειρησιακά, η σύνδεση αυτή τοποθετείται σε δύο διακριτά επίπεδα:

- Άμεση συσχέτιση των ενεργειών του Προγράμματος Δράσης του ΡΣΑ. με τις επιλέξιμες δράσεις των αξόνων προτεραιότητας των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του νέου Ε.Σ.Π.Α. Η συσχέτιση αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει αντιστοίχιση των προβλεπόμενων ενεργειών ΡΣΑ. με επιλέξιμες

δράσεις Ε.Σ.Π.Α., αλλά και τον εμπλουτισμό των προγραμμάτων δράσης του Ρ.Σ.Α. με βάση κατευθύνσεις του Ε.Σ.Π.Α. που δεν ήταν γνωστές, ή επαρκώς αποσαφηνισμένες κατά την επεξεργασία των τελευταίων.

- Πρόβλεψη χρηματοδότησης της εφαρμογής του Ρ.Σ.Α. κατά την εξειδίκευση των Προγραμμάτων του Ε.Σ.Π.Α.

Οι σχετικές ενέργειες αν και έχουν επισημανθεί ως απαραίτητες για την αποτελεσματική υλοποίηση του ΡΣΑ (βλ. σχετική απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής του ΟΡΣΑ στη Συνεδρίαση 11.1/04.08.2014), δεν προχώρησαν, καταρχήν λόγω της κατάρτησης του «Οργανισμού Αθήνας» (Σεπτέμβριος, 2014) και την αντικειμενική ανάγκη χρόνου για τη μετάβαση και λειτουργία της νέας διοικητικής δομής, ενώ δεν έχουν ολοκληρωθεί ως σήμερα.

Το Πρόγραμμα και τα Σχέδια Δράσης σχετίζονται ευθέως με το σύστημα παρακολούθησης που προβλέπεται στο ΡΣΑ ως Παρατηρητήριο, Περιβαλλοντικών Χωρικών και Κοινωνικοοικονομικών Εξελίξεων (άρ. 37, του ν.4277/14). Ο ρόλος του παρατηρητηρίου είναι η υποστήριξη της διαδικασίας παρακολούθησης και αξιολόγησης του νέου ΡΣΑ με τη δημιουργία βάσης δεδομένων και με τη χρήση γεωχωρικής πληροφορίας, την επεξεργασία δεικτών παρακολούθησης και αξιολόγησης των χωρικών, κοινωνικοοικονομικών, αναπτυξιακών και περιβαλλοντικών δεδομένων της Αττικής και των στοιχείων της θεσμικής πορείας εφαρμογής του νέου ΡΣΑ από τα υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού. Κατά τη λειτουργία του, η οργάνωση ενός διευρυμένου δικτύου συνεργαζόμενων φορέων, για τη συλλογική αξιοποίηση χωρικής πληροφορίας είναι δυνατό να εξασφαλίσει συνέργειες και να επιταχύνει αποτελεσματικά τη διαδικασία παρακολούθησης της εφαρμογής, αξιολόγησης και ανατροφοδότησης.

Ολοκληρώνοντας τη θεώρηση αυτή είναι απαραίτητη η αναφορά στην ανάγκη σύνδεσης με την αναπτυξιακή πολιτική οριζόντια όπως εκφράζεται μέσω του Αναπτυξιακού νόμου. Ήδη πιο πάνω έχει θιγεί το ζήτημα ως προς την σύνδεση των σχετικών κατευθύνσεων και δράσεων του αναπτυξιακού προγραμματισμού με βασικό εργαλείο το ΕΣΠΑ.

Το νέο ΡΣΑ διαθέτει συγκεκριμένες κατευθύνσεις αναπτυξιακού χαρακτήρα στην επιλογή των οποίων συμμετείχαν τα αρμόδια Υπουργεία. Είναι δυνατή η υιοθέτηση των κατευθύνσεων αυτών (ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄) για την επιλογή κριτηρίων διαμόρφωσης των ζωνών ενισχύσεων αλλά και για την αξιολόγηση των επενδυτικών προγραμμάτων. Για παράδειγμα ενδεικτικά:

- Πρόβλεψη της υπαγωγής των εγκατεστημένων σε οργανωμένους υποδοχείς επιχειρήσεων σε διαφορετική ζώνη από εκείνη του υπόλοιπου νομού (για την Αττική Ζώνη Α)
- μη ενίσχυση για επιχειρήσεις εγκατεστημένες σε εκτός σχεδίου περιοχή.
- αξιολόγηση των επενδύσεων με βάση τη θέση τους ως προς Βασικούς Πόλους ή Άξονες Ανάπτυξης (Σχ. 2).

Τέλος, το θεσμοθετημένο ΣΟΑΠ για το κέντρο της Αθήνας (ΦΕΚ 64/Β/16.01.15) το οποίο αποτελεί δράση εφαρμογής του νέου ΡΣΑ, περιλαμβάνει ενέργειες άμεσα αναφερόμενες στην ανάγκη τροποποίησης του αναπτυξιακού νόμου. Σύμφωνα με την Ενέργεια 10 «Καθορισμός Ειδικών Ενισχύσεων προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις- Αναμόρφωση Αναπτυξιακού Νόμου» προτείνεται ο νέος αναπτυξιακός νόμος να ενισχύει και το χονδρικό και λιανικό εμπόριο.

5. Συμπεράσματα

Το έλλειμμα συντονισμού που διέπει το ρόλο και τη σχέση χωροταξικής και αναπτυξιακής πολιτικής, οι οποίες διαμορφώνονται παράλληλα, υπονομεύει την αποτελεσματική χωρική ανάπτυξη. Τα αίτια μπορούν να αναζητηθούν σε επιστημονικές, επαγγελματικές και διοικητικές αντιπαραθέσεις και αδυναμίες που ενθαρρύνουν μια αυστηρά τομεακή προσέγγιση. Για παράδειγμα, ο Αναπτυξιακός Νόμος (ν.3908/2011), διακρίνεται από την περιορισμένη χωρική διάσταση των διατάξεών του ενώ και στο τελευταίο σχέδιο νόμου που προωθείται προς θεσμοθέτηση η προσέγγιση συνεχίζει να υπακούει στην οπτική του παράλληλου σχεδιασμού των εργαλείων με αναφορά σε χωρικές παραμέτρους αλλά χωρίς ενσωμάτωση της χωρικής πολιτικής.

Στο πλαίσιο της σύγχρονης Ευρωπαϊκής θεώρησης για το χώρο, ο ρόλος της χωροταξίας φαίνεται να αναβαθμίζεται ως εργαλείο συντονισμού και ολοκλήρωσης πολιτικών προκειμένου να προωθηθεί ο στόχος της εδαφικής συνοχής αλλά και για την επίτευξη της «κατά τόπους» ανάπτυξης με κινητοποίηση του τοπικού δυναμικού σε λειτουργικές χωρικές ενότητες.

Στο παραπάνω πλαίσιο προσεγγίσθηκαν ακροθιγώς ορισμένα ζητήματα που ενδεχομένως υπονομεύουν την προοπτική αποτελεσματικής εφαρμογής του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας. Το νέο ΡΣΑ διαθέτει επίκαιρους στόχους, ενσωματώνει, ως όφειλε, βασικές κατευθύνσεις του υπερκείμενου χωρικού σχεδιασμού ενώ συνολικά εναρμονίζεται με το αναπτυξιακό πλαίσιο των

προγραμμάτων του ΕΣΠΑ. Οι προβληματισμοί που προκύπτουν σχετίζονται με τις αδυναμίες των τυπικών δομών της διοίκησης και τις προϋποθέσεις εκείνες που θα επιτρέψουν τη διαχείριση μακρόπννων πολιτικών με διατομεακό χαρακτήρα.

Είναι ενδεχομένως αναγκαίο να προχωρήσουμε σε μια γενικότερη συζήτηση για τη μητροπολιτική διακυβέρνηση και το φορέα που θα αναλάβει τις αντίστοιχες αρμοδιότητες. Η σχετική διερεύνηση αφορά τόσο στα επιχειρησιακά χαρακτηριστικά του διοικητικού ή διαχειριστικού / συντονιστικού σχήματος όσο και στο πεδίο γεωγραφικής αρμοδιότητας με το ζήτημα προσδιορισμού της Λειτουργικής Μητροπολιτικής Περιοχής να είναι κρίσιμο. Στην παρούσα εργασία διατυπώθηκαν προτάσεις προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης διεπιστημονικότητας, ευελιξίας, διατομεακών συνεργειών που θα επιτρέψουν την άμεση χρηματοδότηση της εφαρμογής του σχεδιασμού αλλά και την έμμεση υποστήριξη από τον αναπτυξιακό προγραμματισμό καθώς και τη διαμόρφωση αποτελεσματικών μηχανισμών παρακολούθησης και ελέγχου.

Βιβλιογραφία

- Asprogerakas E., (2016) "Strategic Planning and Urban Development in Athens. The Current attempt for Reformation and future challenges.", *Sustainable urban planning & Design Symposium*, 13 Μαΐου 2016, The town planning and housing department, Πολεοδομικό Συμβούλιο Κύπρου (Πρακτικά υπό έκδοση).
- Asprogerakas E. (2007), "City competition and urban marketing: The case of tourism industry in Athens", in *TOURISMOS Journal*, Volume 2, Issue 1, pp. 89-114. Διαθέσιμο: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/25389/>
- Barca, F. (2009), *An agenda for a reformed cohesion policy: A place – based approach to meeting European Union challenges and expectations*, Independent report prepared under the request of Danuta Hubner, Commissioner for Regional Policy, April
- Henderson, V.J., (1988) *Urban Development: Theory, Fact And Illusion*, Oxford University Press, Oxford
- Koresawa A. & Konvitz J. (2001), *Towards a new role for spatial planning*, chapter 1 in: OECD (2001), *Towards a new role for spatial planning*, Territorial Economy, OECD Publications Service, Paris
- Leipzig Charter (2007) *Leipzig Charter on Sustainable European Cities*, Τελική μορφή, 2 Μαΐου.
- Serraos K., Asprogerakas E., Ioannou B., (2009) "Planning Culture and the interference of major events. The recent experience of Athens", in Knieling J. & Othengrafen F. (eds) *Planning Cultures in Europe. Decoding Cultural Phenomena in Urban and Regional Planning*, (pp. 203-218), Ashgate (Aldershot)

- Serraos K., Greve T., Asprogerakas E., Balampanidis D, Chani A., (2016) "Athens, a capital in crisis. Tracing the spatial impacts", in Knieling J., Othengrafen F. (eds) *Cities in Crisis, Socio-spatial impacts of the economic crisis in Southern European cities*, 334 pages, Routledge, Taylor & Francis Group, London.
- Skayannis P., (2013), "The (master) plans of Athens and the challenges of its re-planning in the context of crisis", in *International Journal of Architectural Research*, Volume (7) - Issue (2) - July.
- Tsoulouvis L., (1998) "Planning, The Urban System and New Forms of Inequality in Greek Cities", in *Progress in Planning*, Vol:50, Issue:1, July, pp.1-74.
- TSP 2020 (2011), *The Territorial State and perspectives of the European Union 2011 update*, Background document of the Territorial Agenda of the European Union 2020
- Wassenhoven L., (1980) *The Settlement System and Socio-Economic Formation: The Case of Greece*, PhD Thesis, LSE, London
- World Bank (1991) *The World Development Report 1991: the challenge of development*, Chapter 2, World Bank.
- Αγγελίδης Μ., (1998) *Το Οικιστικό Δίκτυο στην Ελλάδα. Υπάρχουσα Κατάσταση, Πρότυπο Πολιτικής, Χωροταξική Εξειδίκευση* (Γ' Φάση), Ερευνητικό Πρόγραμμα ΕΜΠ, Αθήνα.
- Ασπρογέρακας Ε. (2003), *Χαρακτηριστικά και Αναπτυξιακό Δυναμικό των Πόλεων Μεσαίου Μεγέθους*. Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα.
- Ασπρογέρακας Ε. (2004) «Ο Τομέας των Υπηρεσιών ως Πεδίο Αστικού Ανταγωνισμού: Ο Ρόλος των Πόλεων Μεσαίου Μεγέθους», Γεωγραφίες, Τεύχος 8, σελ. 50-66.
- Ασπρογέρακας Ε. (2013). *Πρόταση για την Οργάνωση και Λειτουργία Μονάδας Μητροπολιτικού Σχεδιασμού Αθήνας - Αττικής*. Αδημοσίευτο Υπόμνημα για τον Πρόεδρο του ΟΡΣΑ.
- Ασπρογέρακας Ε., Ζαχαρή Β. (2012), «Αναζήτηση χωρικής πολιτικής για την ΕΕ και η προοπτική ολοκληρωμένων προσεγγίσεων σχεδιασμού στην Ελλάδα», *Κείμενα Περιφερειακής Επιστήμης*, Τομος III, Αρ.1, σελ. 87-105. Διαθέσιμο: <http://www.rsijournal.eu/Foreign/Greek/KPE%20TOMOS%203%20TEYXOS%201%20December%202012.pdf>
- Ασπρογέρακας Ε., Ζαχαρή Β. (2012α), «Εδαφική Συνοχή και Χωρικός Σχεδιασμός. Η Ανάγκη Συντονισμού των Πολιτικών στην Ελλάδα», *Το μέλλον του Αναπτυξιακού και Χωροταξικού Σχεδιασμού της Ελλάδας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων, 25-2-2012, Δελφοί.
- Βασενχόβεν Λ., (1995), «Χωροταξικός σχεδιασμός στη δεκαετία του '60», στο *Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, Πρακτικά συνεδρίου, σελ. 109-123, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
- Βασενχόβεν Λ., (2004), *ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ*, Διδακτικό εγχειρίδιο, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Ακαδ. Έτος 2004 – 2005, 7ο εξάμηνο.

- Βασενχόβεν Λ., Σαπουντζάκη Κ., Ασπρογέρακας Ε., Γιαννίρης Η., Παγώνης Θ. (2010), *Χωρική Διακυβέρνηση: Θεωρία, Ευρωπαϊκή Εμπειρία και η Περίπτωση της Ελλάδας*, σελ. 352, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- ΕΜΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ (2004), *Στρατηγικό Πλαίσιο Χωρικής Ανάπτυξης για την Αθήνα – Αττική*, ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ / ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΕΜΠ - ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα.
- Ευρωπαϊκή Ένωση (2007), *Συνθήκη της Λισαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας* (2007/C 306/01), Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαθέσιμο (τελευταία πρόσβαση: 23-1-2012): <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EL:HTML>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010), *Επενδύοντας στο μέλλον της Ευρώπης, Πέμπτη έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή*, Υπηρεσία εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο. Διαθέσιμο (13.06.16): http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_el.pdf
- Ζαχαρή Β., Ασπρογέρακας Ε. (2013), «Η πολιτική συνοχής ως πλαίσιο τοπικής ανάπτυξης», στο *Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, Περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη*, 11ο ΤΑΚΤΙΚΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ERSA - GR, Πρακτικά Συνεδρίου, ERSA-GR, Πανεπιστήμιο Πάτρας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 14 - 15 Ιουνίου.
- ΚΕΔΚΕ (2005) *Μητροπολιτική Διακυβέρνηση*, Έκθεση Επιστημονικής Επιτροπής Ινστιτούτου Τοπικής Αυτοδιοίκησης της ΚΕΔΚΕ, Οκτώβριος, Αθήνα.
- Κόνσολας Ν., (1997) *Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Λαμπριανίδης Λ., (1992) *Στοιχεία Οικονομικής Γεωγραφίας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Μιχαηλίδης Τ., Ασπρογέρακας Ε., Σερράος Κ. (2008), «Cities as Growth Engines; the spatial planning's role for the improvement of networking and competitiveness», *XI EURA Conference*, Milan, Italy, October 9-11, Πρακτικά Συνεδρίου (Ηλεκτρονική Έκδοση).
- ΟΡΣΑ (2013) *Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του ΡΣΑ 2021*, ΟΡΣΑ, Αθήνα.
- ΟΡΣΑ (2013α) *Υποστήριξη του Οργανισμού Αθήνας (ΟΡΣΑ) στην εκπόνηση του Προγράμματος Δράσης του νέου ΡΣΑ 2021 – Περιφερειακού Πλαισίου Αττικής*, Speed, Σύμβουλοι Ανάπτυξης Α.Ε., Αθήνα.
- ΣΕΒ (2015) Έκθεση «εκ των προτέρων» αξιολόγησης συνεπειών ρυθμίσεων στην ανταγωνιστικότητα: Νόμος 4277/2014 ΝΕΟ ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΑΘΗΝΑΣ – ΑΤΤΙΚΗΣ, ΣΕΒ, Παρατηρητήριο Επιχειρηματικού Περιβάλλοντος, Αθήνα.
- Σερράος Κ., Greve Τ., Ασπρογέρακας Ε., Μπαλαμπανίδης Δ., Χανή Α, (2016) "Αθήνα σε κρίση. Αναζητώντας τις χωροκοινωνικές επιπτώσεις", *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωσήφ Στεφάνου*, Ινστιτούτο Σύρου, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύθεσης ΕΜΠ, Αθήνα.